

הסיפור היהודי

הזהות היהודית בהגותו של הרב יונתן זקס

אביתר לרנר

הרב יעקב (יונתן) זקס כיהן כרבה הראשי של בריטניה במשך כעשרים ושתיים שנה, מ-1991 ועד 2013. הוא חיבר שורה של ספרים הדנים בחשיבותה ובמשמעותה של האמונה היהודית בעולם המודרני, אך מעל כל פועלו וכתביו הרבים מזדהר בנושא המעסיק אותו יותר מכול – עתידה של יהדות העולם לנוכח ההתבוללות בתפוצות. את מרצו מקדיש הרב זקס למציאת מענה הולם למצוקה זו, הנובעת לדעתו ממשבר זהות שחווים היהודים בדורות האחרונים ומחוסר בהירות פנימית.

במאמר זה אבקש לתאר את גישתו של הרב זקס בשאלת הזהות היהודית. הגותו, המתאפיינת במודעות רפלקטיבית לא מעטה, מדברת בעד עצמה. הקורא הישראלי החל להיחשף לכתביו רק בשנים האחרונות ותקוותי היא כי ההיכרות עם הגותו, ובעיקר עם הנושא המרכזי בה, תעורר מחשבות ותעמיק את הדיון בשאלת הזהות היהודית בארץ ובעולם.

משבר וברית: משבר הזהות היהודית

עיקרי השקפתו של הרב זקס מרוכזים בספרו **משבר וברית**¹ שאותו חיבר בשנות כהונתו הראשונות כרבה הראשי של בריטניה (1992) והוא מבוסס בעיקר על הרצאותיו באוניברסיטת מנצ'סטר.

1 יעקב (יונתן) זקס, **משבר וברית: מחשבה יהודית מודרנית ופוסט-מודרנית** (תרגמה שרה פרידמן).

אביתר לרנר הוא
בוגר ישיבות
ירוחם ומחניים.
בעל תואר ראשון
בתנ"ך ותושב"ע
ממכללת הרצוג.
לומד ומחנך

הפרק החמישי בספר, המוקדש ל'חיפוש אחר העם היהודי', נפתח בקביעתו של רב סעדיה גאון על הקיום היהודי: "אומתנו בני ישראל אינה אומה אלא בתורתיה"². לדברי זקס, "לב לבו של הקיום היהודי תמיד התאים להגדרתו של הרב סעדיה גאון, מיזוג של עם והלכה" (עמ' 93). ואולם, בעקבות האמנציפציה וגורמים נוספים, הקשר ההדוק והמקובל שבין הדת היהודית לעם היהודי הלך והתרופף. אם נשתמש בדבריו של דניאל אלעזר,³ היהדות נהייתה לתופעה סובייקטיבית יותר בעידן המודרני, וכתוצאה מכך הפכו ההיבטים הדתיים והלאומיים שלה למובחנים ונפרדים זה מזה. על בסיסם קמו והתפתחו ניסוחי זהות שונים, שנסו סביב כל מרכיב מובחן של הזהות היהודית.⁴ בעיני הרב זקס, היהדות האורתודוקסית מעולם לא פשטה מעליה את דעת רס"ג, הרואה קשר בל יינתק בין העם היהודי לבין תורתו:

היהדות היא דת של עם אחד ולפיכך התפתחויות היסטוריות וחברתיות בקרב העם היהודי משפיעות בהכרח על האמונה היהודית ומושפעות ממנה, ביחס טוב ומסובב. אורח החיים היהודי והמחשבה היהודית קשורים יחד ואינם ניתנים להפרדה (עמ' 13).

במרכז האמונה והקיום היהודיים מעמיד הרב זקס את מושג הברית – הברית הנצחית בין אלוהים לעם ישראל. קורות העם היהודי ומצבו כיום נבחנים דרך מושג זה לאורך הדורות.

שתי הנחות יסוד אלה – הברית הנצחית בין האל והעם היהודי והקשר ההדוק בין העם היהודי ותורתו – משמשות את הרב זקס כבואו לבחון ולנתח את ההגות היהודית בדורנו, המתמודדת עם טלטלות שונות שפקדו את העם היהודי בדורות האחרונים:

א. החילון והאמנציפציה

המפגש של היהודים עם החילון והאמנציפציה היה דרמטי. תהליך החילון, שהחל במאה השמונה-עשרה, דחק לשוליים את מעמד הדת. "האמונה שהזהות האישית נקבעת מלידה התרופפה. הפרט החל לפתח מודעות עצמית וזהות גמישה הנתונה לשינויים על פי בחירתו החופשית" (עמ' 14). האמנציפציה אתגרה את תפיסתם העצמית של היהודים כעם הנבחר. אם עד כה עמדה ההלכה במרכז הקיום היהודי, ליכדה את העם היהודי סביב אורח חיים משותף וחי חברה, עמדה כחומה בצורה נגד ההתבוללות ובידלה את העם היהודי מסביבתו על ידי סייגים והגבלות – הרי שעם חדירת האמנציפציה במאה התשע-עשרה, היטשטשו הגבולות והעוגן המרכזי נחלש. "האם תיתכן", שואל הרב זקס, "אינטגרציה חברתית בלי התבוללות שתוביל במהרה להיעלמו המוחלט של אותו 'עם אחד'?" (עמ' 16).

ירושלים 2000 (להלן: משבר וברית. הציטוטים להלן לקוחים מספר זה).

2 הרב סעדיה גאון, *אמונות ודעות*, מאמר שלישי, ז.

3 Daniel Elazar, 'Jewish Religious, Ethnic and National Identities', Steven M. Cohen and Gabriel Horenczyk (eds.), *National Variations in Jewish Identity*, New York 1999, pp. 41-50

4 וראו על כך עוד בהרחבה אצל זקס, משבר וברית, פרק חמישי.

ב. האנטישמיות והשואה

גם עליית האנטישמיות הגזענית הטביעה את חותמה על התמורות שחלו בזהות היהודית. החילון בחברה הנוצרית החליש את ההצדקה הדתית לשנאת היהודים המסורתית, ותורת הגזע הלכה והשתכללה. "כעת שנאו את היהודים לא בשל אמונתם או התנהגותם אלא בשל הווייתם" (עמ' 20).

עובדה זו מצביעה למעשה על כישלון האמנציפציה, שהרי זו נטעה תקווה בלב היהודים ודרבנה אותם לקחת חלק חשוב במגמות ההשכלה, הרציונליות והאוניברסליות. אך השואה ניפצה את התקווה. מבחינה זו, היהודים שאחרי השואה היו בין אזרחיו הראשונים של העידן הפוסט-מודרני שקורא להטיל ספק בתרבות האוניברסלית הרציונליסטית. לרברי הרב זקס, בעקבות השואה יהודים רבים חזרו לדבוק בזהותם היהודית, וכוננו זהות יהודית חדשה כתגובה לה:

התגובות היהודיות לשואה, אם כך, חושפות לא רק את המחלוקות הקיימות עדיין במחשבה היהודית, אלא גם את התנופה החדשה אל האחדות, אל תחושת לאומיות ברורה וקולקטיבית. המעניין הוא שיהודים מכל הסוגים, דתיים וחילוניים, הגיבו על האיום על קיומם בנחישות עזה להמשיך להתקיים [...] אם אין הבנה משותפת של הגורל היהודי, יש ביטחון משותף, ועלינו להמשיך לדבוק בו (עמ' 47).

ג. מדינת ישראל

המגמות החדשות בעיצוב הזהות היהודית התרכזו סביב גורם משמעותי נוסף: הקמת מדינת ישראל. הרב זקס משרטט מגוון פרשנויות יהודיות למציאות חדשה זו אשר מיקדה, בין השאר, את מבט העולם ואת מבט היהודים עצמם בלאום היהודי. עצם קיומה של מדינת ישראל מאתגר את יהדות התפוצות ודורש ממנה חשבון נפש מתמיד באשר לזהותם היהודית-ציונית ולמשמעותה:

כפי שקיום מדינת ישראל מחדד את השאלה של משמעות הגאולה, מעלה המשך קיום התפוצה את הבעיה של משמעות הגלות. המילה diaspora עצמה – תפוצה – באה תחת המונח 'גלות', הטעון מטען תאולוגי כבד. תפוצה זו פזורה, גלות היא עונש, טלטול מהמקום, מצב קיום לא טבעי (עמ' 86).

בישראל רווחה עד לפני כשני עשורים גישה של שלילת הגלות, וראיית התפוצות כגלות המתקרבת לסיימה. שונה היא יהדות ארצות הברית, הריכוז היהודי הגדול בעולם מחוץ לישראל, האוחזת בתפיסה ציונית מבלי לשלול את הגלות. לרברי הרב זקס, היא רואה את ישראל לא כתחליף לתפוצה, אלא כמי שמעניקה לה כוחות מחודשים. היהודים האמריקנים מצביעים על חירותם, מעורבותם והצלחתם בחברה הסובבת, ואינם מוכנים להגדיר את מצבם כחיים ב'גלות'. ואולם, סכנת הקיום היהודי בתפוצות כפולה: אם קיימת אנטישמיות, היא מובילה לרדיפות, ואם היא איננה קיימת, היא עלולה להביא

להתבוללות. תפיסתם העצמית של יהודי התפוצות היא אפוא מורכבת ואמביוולנטית – הזדהות עם מדינת ישראל ועם גורלה, יחד עם הבחירה שלא לחיות בה.

ההתרחשויות ההיסטוריות והתמורות החברתיות, התיאולוגיות והדמוגרפיות שפקדו את העם היהודי במאתיים השנים האחרונות הציבו אתגר גדול לזהות היהודית המודרנית ולקיום היהודי בכללו. לדעת הרב זקס, העם היהודי טרם התמודד לעומק עם השאלות והאתגרים שהוצגו לעיל ואשר עדיין לא נס לחם. הרב זקס מבקש להתוות ראשי פרקים לדיון ראוי על היהודים והיהדות בזמננו, ואף להעניק משמעות דתית למשבר, בהקשר של הברית הנצחית בין עם ישראל לאלוהים:

האם למשבר זהות, שממנו נחלצת היהדות אך באטיות, ואשר המחשבה היהודית עדיין נושאת את אותותיו, יש משמעות דתית? נראה שפרשייה אחת בתורה מתאימה במיוחד בעתות מצוקה לתמצות גורל הזהות היהודית [...] פרשייה זו היא פרשיית מאבקו של יעקב במלאך.

בעקבות הפרשן רבי שמואל בן-מאיר (הרשב"ם), בן המאה האחת-עשרה, נצייע את הפירוש הזה: יעקב חווה משבר זהות, כיוון שהוא קיבל את הברכה מאביו לא כיעקב אלא בלבוש עשוי. כעת, לאחר גלות ארוכה, הוא עומד להתעמת שוב עם עשוי. אין לו בררה אלא להיות יעקב. יעקב מפחד ומנסה לברוח, אך מלאך חוסם את דרכו. יעקב נאבק עמו ומנצח, אך זאת במחיר של סכנת חיים ושל פציעה. כעת נקרא שמו ישראל – האיש אשר יודע שמזהותו לא ניתן להימלט, על אף שכרוכה בה התנצחות עם אלוהים ואדם.

הסצנה הזו חוזרת על עצמה פעמים רבות בהיסטוריה היהודית. הנטל של היות עם נבחר, העם שאלוהים ייחד, הוא כבד, והאדם מנסה להימלט ממנו. בני ישראל במדבר ניסו לשוב למצרים. יונה ניסה להימלט ממישימת נבואתו. יחזקאל מנבא שבעתיד ישראל ירצה להיות "כגוים, כמשפחות הארצות" (כ, לב). המאה התשע-עשרה הייתה רגע שכזה. היהודים ראו בנורמליות שחרור מגורל השונות. אולם בשואה, חסם מלאך המוות את דרכם. לעולם לא נבין עד תום את הפסוקים הסתומים שבהם אלוהים מכוון את עמו אל החיים באיום המוות. מדוע על היהודים לסבול כדי להישאר עם? זה, כמו השואה, תעלומה ששום נביא לא הצליח לפתור. כמו יעקב אחרי מאבקו, העם היהודי צולע, מצולק עדיין מאותו מפגש, אך אלה שנותרו יצאו שוב לדרך, כיעקב, ואינם מחפשים להימלט מהגורל. תחת זאת, הם נחושים לשרוד כיהודים. מדינת ישראל, הפעילות היהודית בתפוצות והאורתודוקסיה המתחדשת הן כולן אישור לכך. העם היהודי שב לייעודו הנצחי: להיות עם ישראל, עם הברית, על אף שמשמעות הדבר התנצחות באלוהים ובאדם (עמ' 205-207).

עם ישראל הוא עם הברית, וגורלו קשור קשר בל-יינתק בברית שכרת עם אלוהיו. משבר הזהות המודרני, שנמשך מתקופת ההשכלה ועד ימינו, מקבל בתוך כך משמעות מפרספקטיבה של אותה ברית נצחית. כיצד מתמודד הרב זקס עם משבר זה?

'אות בספר התורה': התמודדות עם משבר הזהות היהודית

מדוע להיות יהודי?

בהרצאה שנשא הרב זקס בשנת 2013 במכון מנדל למנהיגות בירושלים, הוא הציג את עיקרי פעולותיו, כרבה הראשי של בריטניה, בהתמודדותו עם בעיית ההמשכיות היהודית.⁵ שיעורי ההתבוללות הגדולים, ההולכים וגוברים, דחקו בו לגבש תכנית מובנית וארוכת-טווח, במטרה לחזק ולטפח את הזהות היהודית בקרב היהודים ולדאוג להמשכיותם. הרב זקס יזם פעולות שונות בשדה החברתי-חינוכי בבריטניה, ואלה היו, לדבריו, החלק הקל.

את מיטב מרצו החליט הרב להקדיש לכתובת הגות יהודית, לימודה והסברתה, מתוך הבנה כי האתגר האינטלקטואלי הוא הכבד ביותר. אתגר זה מתבטא בשאלה הפשוטה והחריפה גם יחד – מדוע להיות יהודי?

בספרו **רדיקלית אז, רדיקלית עכשיו: מורשת הדת העתיקה בעולם**,⁶ טוען הרב זקס כי הזהות היהודית בימינו איננה עוד עניין של קבלת מסורת והמשכיות פשוטה, כפי שהיה בעבר, אלא היא עניין של בחירה:

איננו יכולים לצוות על בנינו להיות יהודים. איננו יכולים לשלול מהם את זכות הבחירה, אף לא ליצור מהם העתקים משוכפלים שלנו. כל שיש בידינו לעשות הוא להראות להם כמה אנו מאמינים ולהניח להם להבחין בעצמם ביופיה של דרך חיינו [...]

אינני יכול לומר לילדי ולנכדיי מה עליהם להיות. הבחירה נתונה בידיהם בלבד, ואני מאחל להם להתברך בכל החלטה שיקבלו. אך אני יכול לומר להם מניין באנו, לאן היו מועדות פניהם של אבותינו ומדוע חשוב היה להם שילדיהם ימשיכו במסע. זהו סיפורנו, סיפור שעדיין לא תם. ויש בו בסיפור הזה פרק שרק הם לבדם יוכלו לכתוב (שם, עמ' XV).

שיטתו של הרב זקס מיוסדת על ארבע אבני בניין החוזרות ונשנות בכתביו ובהרצאותיו ומשלימות זו את זו: תפיסת הזהות היהודית; השונות היהודית; תרומתה של היהדות לעולם; נקיטת אחריות.

א. זהות מולדת וזהות נבחרת

ראשית, מפתח הרב זקס את היחס היהודי לזהות. האם זהות יהודית נקבעת לאדם כגורל או נתונה לבחירתו? בימינו רווחת התפיסה שכל אדם חופשי לבחור את זהותו:

עומדות לרשותנו אופציות רבות; בפני שום דור בהיסטוריה לא עמד מגוון בחירה רחב מזה. יכולים אנו לחיות לשם עבודה או הצלחה או עושר או תהילה או כוח. ביכולתנו לאמץ סדרה שלמה של סגנונות חיים ולרקום מערכות יחסים רבות. כמו כן, נוכל לחקור כל אחת מן האמונות, המיסטיקות והתרפיות הרבות

5 ראו סרטון 'מפגש עם הרב לורד יונתן זקס במכון מנדל למנהיגות', אתר מכון מנדל למנהיגות. ההרצאה התקיימה בתאריך 11 בנובמבר 2013.

6 יונתן זקס, **רדיקלית אז, רדיקלית עכשיו: מורשת הדת העתיקה בעולם** (תרגם מנשה ארכל), ירושלים 2016 (להלן: רדיקלית). הציטוטים בהמשך לקוחים מספר זה.

המצויות בעולמנו. כל זאת במגבלה אחת, והיא שאין זה משנה כמה נרבה להשיג מכל דבר, אין אנו חיים אלא פעם אחת, והחיים האלה קצרים (עמ' 32).

החשיבה המערבית החדירה בנו את הרעיון שאנו לעולם ברשות עצמנו, ובידינו הבחירה כיצד לחיות את חיינו מבלי להיות כבולים לעבר או למסורת. שורה של הוגים ביניהם דיורד יום, עמנואל קאנט, ז'אן פול סארטר ואחרים, הטמיעו בנו את האמונה שזהות היא דבר-מה שאנו בוחרים; אין כל עובדה המגדירה את התחייבותנו ואין כל מאורע היסטורי המכתיב לנו את תפקידנו. הננו מתחילים את חיינו כדף חלק. זו משמעותה של הזהות מנקודת מבטה של התרבות החילונית המערבית.

לעומתה, מציב הרב זקס את התפיסה היהודית, לפיה אין "אני כשלעצמי מקיף את מלוא סיפור הזהות שלי" (עמ' 34). משמעות ההיסטוריה אפשרית רק אם יתחברו היחידים לסיפור השלם, ויוסיפו לו את חלקם. "היהדות היא ההתקשות שלהיסטוריה אכן יש משמעות" (שם). להמחשת רעיון זה מביא הרב זקס משל:

תאר לעצמך שתוך כדי חיפוש בספרייה אתה נתקל בספר אחד, שונה מן האחרים, שלוכד את עינך משום שעל שדרתו מופיע שם משפחתך. אתה פותח אותו מתוך סקרנות ומגלה בו דפים רבים הכתובים בידיים שונות ובשפות שונות. אתה מתחיל לקרוא בו ומבין אט-אט מה טיבו. מדובר בסיפור שכל דור של אבותיך מספר למען הדור הבא אחריו, כך שכל מי שייולד למשפחה זו יוכל ללמוד מניין בא, מה אירע לקודמיו, למען איזו מטרה חיו ומדוע. תוך כדי עלעול בדפים אתה מגיע לעמוד האחרון – עמוד ריק, למעט כותרת. כותרת זו נושאת את שמך [...]

אילו החזקתי ספר כזה בידי, הרי חיי כבר היו משתנים. בראותי את שמי ואת סיפורם של אבותיי, לא הייתי יכול לקרוא אותו כאילו היה עוד סיפור מני רבים; הקריאה בו הייתה בשבילי, בהכרח, צורה של גילוי עצמי (עמ' 37).

זוהי טיבה של הזהות היהודית. חיי האדם לובשים ופושטים צורות רבות, אך זהות האני היסודית ביותר איננה משתנה לעולם. היא כרוכה במסעם של הוריי, אבותיהם ואבות אבותיהם עד הנקודה הרחוקה ביותר אליה אוכל להגיע. "זהו הסיפור שלתוכו נולדתי. רשאי אני שלא להמשיכו, אך איני יכול להתכחש לו בלי שאחיה, במובן מסוים, בשקר. קורותיה של משפחתי הם נקודת ההתחלה של זהותי" (שם).

תובנה זו היא נקודת מפתח חשובה להבנת הגותו של זקס. הצעד הראשון של בן זמננו לקראת זהותו היהודית, היא ההבחנה בין תפיסת הזהות היהודית לבין תפיסת הזהות החילונית-מערבית.

ב. לכבוד השוני – הלגיטימיות של השונות היהודית

במשך דורות רבים היה הרעיון של 'עם סגולה' מקור לגאוה יהודית, זכות שמימית אשר ליכדה את היהודים סביב זהותם הייחודית. בחברה בת ימינו מתפרש רעיון זה כגזעני ומתנשא והוא מעורר אי-נוחות. השונות כבר איננה אידאל, להפך. בניגוד להיסטוריה הארוכה שבה השונות סייעה בהישרדות היהודים על ידי היבדלותם מסביבתם, במאתיים השנים האחרונות עשו יהודים ככל יכולתם כדי לטשטש את שונותם ולהיטמע בחברה הכללית. כיצד ניתן אפוא לחנך לרעיון של 'העם הנבחר',

לייחודיות היהודית המחברת אותנו אל שרשרת הדורות של האמונה היהודית, מבלי לעורר התנגדות?

הרב זקס מתרגם את מושג הנבחרות היהודית לשפת הדמוקרטיה הליברלית, בדרך שאינה מביעה עליונות כלשהי על פני שאר התרבויות והעמים. לשם כך הוא מעמת בין התפיסה היהודית של העם לבין השבטיות והאוניברסליות:

אמונת ישראל מזהירה על אחדות האל ועל רבגוניותו של האדם. הצהרה זו טומנת בחובה מחאה נגד השבטיות מחד גיסא, ונגד פתרונות אוניברסליים למצב האדם מאידך גיסא. היא וגם הם אינם עושים צדק עם ה'אחר', ה'גר', שאף שאינו בצלמי, הריהו בצלם אלוהים. האוניברסליזם אינו מעניק זכויות לנכרי, אלא אם הוא ממיר את דתו. השבטיות הופכת את תפיסת העם הנבחר לגישה של גזע אדונים. ואילו האוניברסליזם הופך את האמת של תרבות יחידה לאמת מידה של כלל האנושות. לעתים מזומנות התוצאות הן טרגיות, והן תמיד עלבון לכבוד האדם (עמ' 85).

לעומת זאת, עם ישראל נבחר להיות שונה כדי לדאוג לשונות האנושית ולהפגין את חשיבותה בעיני אלוהים. רעיון זה יסודו באמונה כי כל אדם נברא בצלם אלוהים:

הבחירה האלוהית אין פירושה שאלוהים נמצא עם אדם זה, ולא עם אחר; עם אומה זו, ולא עם אחרת [...] ברית האבות נעדרת כל ממד של בלעדיות: "ונברכו בכך כל משפחת האדמה". ואף על פי כן יש עמידה על צדק השונות, על כבוד ההבדל; על העובדה שאלה שהעולם מפנה להם עורף וגורם להם עוול יקרים ללבו של אלוהים. אלוהים בורא בצלמו את הבריייה היחידה שהשוני הוא בעבורה מקור של זהות, קרי האדם. וכדי להמחיש את האמת הזאת, הוא בוחר בישראל, העם הנקרא להיות שונה מן האחרים, כדי להוכיח שהשוני חשוב בעיני האל (עמ' 85-86).

האחיזה בזהות היהודית ובייחודה טעונה אפוא מטען של שליחות – לכבד את האחר, "לכבד את השוני"⁷.

ג. תורה וחוכמה – תרומתה של היהדות לעולם

בספריו הרבים מבקש הרב זקס לשוב אל העקרונות הראשוניים של היהדות, ולדלות את רעיונותיו מתוך הסיפור המקראי:

בשנים האחרונות אני מנסה ללמוד, ללמד ולכתוב בדרך ישנה-חדשה. אני מכנה אותה 'תורה וחכמה', כדי להבחין בינה ובין גישות אחרות [...] החכמה היא מושג שיש לו גוני משמעות רבים, אבל מובנו הראשוני הוא חכמת האדם כאשר היא: היסודות האוניברסליים של מסע החיפוש האינטלקטואלי של האנושות.

חכמה היא האמת שאנו מגלים; תורה היא האמת שקיבלנו בירושה. חכמה היא המורשת המשותפת לכל האנושות; תורה היא מורשתו המסוימת של

7 עמ' 87. ספר שלם הקדיש הרב זקס לרעיונות אלו. ראו יונתן זקס, לכבוד השוני: כיצד נוכל למנוע את התנגשות התרבויות? (תרגם צור ארליך), ירושלים 2008.

העם היהודי. חכמה היא העולם כפי שהוא, עולם המעשה; תורה היא עולם הציווי, העולם של מה שאמור להיות. חכמה היא המקום שבו אנחנו פוגשים את אלוהים באמצעות הבריאה; תורה היא האופן שבו אנו שומעים את אלוהים באמצעות התגלות. השתיים אינן שוות בחשיבותן אצל היהודים – התורה קדושה באופן שהחכמה אינה יכולה להיות – אבל לשתייהן יש חשיבות, כי אם אנו מבקשים ליישם את התורה בעולם, עלינו להבין את העולם שבו היא מיושמת. אלוהי הבריאה הוא גם אלוהי ההתגלות, ולכן קיימת ביניהם הרמוניה – גם אם הבנתנו הפגומה בשתייהן גורמת שההרמוניה אינה ניכרת בכל רגע נתון. לדעתי חייב להתקיים ביניהן שיח מתמיד, שאם לא כן תישאר התורה מערכת סגורה, ללא אחיזה, ללא השפעה על העולם שמחוץ לכתליה. המצב הזה היה בלתי־נמנע במאות השנים שבהן היהודים והיהדות לא קיימו שיח ושיג עם העולם שמחוץ להם, אבל כיום הוא אינו בלתי־נמנע, וגם אינו רצוי. אם חזרנו מחדש אל הזירה הפוליטית, כמדינת לאום בישראל וכאזרחיהן של דמוקרטיות ליברליות במקומות אחרים, אנו זקוקים לביטחון ולשפה שיחזורו לנו את קולנו בשיחה עם האנושות, שיישאו את האמיתות הייחודיות שלנו אל המרחב הציוני. אם כך נעשה, נגלה רבדים חדשים של משמעות בתורה עצמה. נגלה גם שהתורה – ובמיוחד סיפור יציאת מצרים – מילאה תפקיד גדול מכפי שחשבנו בהולכת המערב אל גרסאות החברה החופשית שנוצרו בו.⁸

הרב זקס מנתח רעיונות יהודיים שתרמו לתרבות המערבית ולדמוקרטיה הליברלית, והפכו את העולם למוסרי וצודק יותר. בין השאר הוא עוסק בהרחבה ברעיון האדם, בחירותו, בטיבה של חברה צודקת ובתפיסת המוסר היהודית. באופן זה מגשר הרב זקס לא רק בין היהדות לאומות העולם, אלא גם בין הזהויות המתנגשות בתוך עולמם הפנימי של יהודים חששים כאזרחי העולם המערבי.

בעיני הרב זקס, היהדות רלוונטית ביותר לעולמו של היהודי בן זמננו, ועליו לקבל על עצמו להמשיך ולשאת את דבריה לעולם. מה שמביא אותנו לעיקרון האחרון.

ד. אות בספר התורה – נקיטת אחריות

הרב זקס קורא ליהודים בני זמננו – לאחר שהפנימו את זהותם כחלק מעברם, הבינו את שונותם כמשימת שליחות לעולם ועמדו על תרומת היהדות לעולם – לקחת אחריות אישית על זהותם היהודית ולהתמסר לייעוד הגלום בה. בשנת 2000 נשא הרב הרצאה בטירת וינדזור, מעונם של מלכי אנגליה מדורי דורות:

אני מנסה להעלות בדעתי איזו הרגשה יש לאדם היורש מבנה כמו טירת וינדזור. לחיות במקום כזה, הרווי בכל כך הרבה היסטוריה, פירושו לרצות לדעת את ההיסטוריה הזאת – כיצד נוצר המבנה הזה ומדוע [...] לימוד ההיסטוריה הזאת איננו גילוי עובדות סתם. המבנה הזה יהיה ההיסטוריה שלי מפני שירשתי אותו. לא הייתי בוחר בו. הוא היה בוחר בי. אבל בלית

8 יונתן זקס, פסח על שום מה? הגדה של פסח (תרגמה ברוריה בן־ברוך), ירושלים 2015, עמ' 121-122.

ברירה הייתי מקבל עליי מערכת של מחויבויות, יחסים מוסריים עם העבר ועם העתיד. הייתי נעשה חלק מההיסטוריה של הטירה ושל יורשיה. עצם העובדה שהוא עדיין ניצב כאן, עדיין חולש על סביבתו, עדיין חלק מהמורשת ההיסטורית של בריטניה, היה אומר לי משהו שיש לו חשיבות רבה לחיי. מעט-מעט הייתי מבין שדור אחר דור של מלכי אנגליה ומלכותיה התאמצו לשמר את הטירה ולהעבירה ללא פגע לדורות הבאים. הם נתנו את מבטחם באלה העתידים לבוא אחריהם והאמינו שגם הם יעשו כמותם. ועתה, משהגיעה הטירה לידי, אהיה בטוח מעל לכל ספק שגם לי יש מחויבות מוסרית להגן עליה, ושאם אכשל בתפקידי זה, אבגוד באמונם של אותם דורות קודמים, וכן אכשל בחובה לכבד את חובתי כלפי אנגליה ככלל [...] זהו פירושם של חיים בהקשר היסטורי.

היהודים לא יהיו לעולם בעלים של מבנים כמו טירת וינדזור. לא זה סוג העם שלנו. אבל אנו בעליו של משהו שהודו אינו נופל מהורם של הבניינים האלה והזמן קידש אותו עוד יותר משקידש אותם. הטירה היהודית אינה בנויה לבנים או אבנים, כי אם מילים. אבל גם היא נשמרה אות בשנים, נמסרה דור לדור, גם אותה הרחיבו וביצרו תקופה אחר תקופה, נצרוה וקיימוה באהבה. כילד ידעתי שיום אחד אירש אותה מהוריי, כפי שהם ירשו אותה מהוריהם. אין זה מבנה, ובכל זאת זהו בית, מקום שאפשר לחיות בו. יותר משהוא שייך לנו, אנחנו שייכים לו; וגם הוא חלק ממורשת האנושות. מה שיש לנו איננו מבנה גשמי אלא משהו אחר – סיפור [...]

אני יודע, בדיוק כפי שיודע יורש של טירה, שאני חוליה בשלשלת הדרורות, ושאני חב חוב של נאמנות לעבר ולעתיד. לכך התכוון אדמונד ברק כשכינה את החברה שותפות' לא רק בין החיים אלא בין החיים, המתים והעתידים להיולד'. אני חלק מסיפור שפרקיו הראשונים נכתבו בידי אבות אבותיי ואת הפרק הבא שלו אני נקרא עתה לכתוב. ובכוא השעה עליי להעבירו לילדיי, והם לילדיהם, כך שהסיפור היהודי, לא פחות מטירת וינדזור, יוכל להמשיך להתקיים.⁹

מרכיבי הזהות שהועברו אל היהודי בירושה, אינם אוסף של נתונים ועובדות יבשות; הם כוללים את תקוותיהם וחלומותיהם של דורות העבר, את החזון והייעוד של המורשת היהודית לדורותיה. דורות על גבי דורות של יהודים העבירו את אמונתם ותורתם לילדיהם, מתוך תחושת אחריות למשאת נפשם. וכל יהודי רשאי וצריך להצטרף לסיפור היהודי הגדול ולהוסיף לו את הפרק שלו, את חייו שלו. כל יהודי מוזמן, כדרשתו המפורסמת של הבעל שם טוב, להוסיף אות לספר התורה, ספרו של העם היהודי במובן הרחב:

הנני יהודי כיוון שבהכירי את סיפור בני עמי, אני שומע אותם מפצירים בי לכתוב את הפרק הבא. לא הגעתי משום מקום; יש לי עבר, ואם עבר כלשהו יכול לצוות על מישהו, הרי שעבר זה מצווה עליי. הנני יהודי משום שרק אם

9 שם, עמ' 123-125.

איוותר יהודי, יוסיף לחיות בי סיפורם של מאה דורות לפניי. אני ממשיך את מסעם מכיוון שלאחר שהגענו לנקודה זו, לא אתן לזה ולהם להיכשל. איני יכול להיות האות החסרה במגילה. אין באמתחתי תשובה פשוטה יותר, ואיני מכיר תשובה רבת-עוצמה ממנה (רדיקלית, עמ' 39).

לספר את הסיפור היהודי

גילוי עצמי של הזהות היהודית

גישתו החינוכית והפסיכולוגית של הרב זקס נובעת מגישה פילוסופית הרואה בזהות עניין של גילוי יותר מאשר עניין של יצירה. האדם קיבל את זהותו מלידתו, מכורה השתייכותו למשפחה ולתרבות מסוימים, ללא קשר לבחירותיו. אמנם יש לאדם יכולת לבחור אם להיענות לזהות הטמונה בו אם לאו; אך בחירה כזו נחשבת בעיני הרב זקס להכחשת הזהות, והיא בבחינת חיי שקר.

יחד עם זאת, קיימת חשיבות רבה להגשמת אותה אישיות ייחודית שעמה נולד האדם, באופן שיממש את זהותו היהודית והייחודית בעולם, בבחינת 'אות בספר התורה'. האדם בא לעולם טעון בזהות מולדת, שאותה קיבל בירושה מהוריו ומתרבותו, אך מכאן פרושה לו הדרך לבטאה ולעצבה בדרך הייחודית לו.¹⁰ תהליך ההתודעות לזהות היהודית והבחירה ללכת לאורה הוא תהליך של גילוי עצמי, המזמין יצירה חדשה של האישיות המסוימת הייחודית. זהו מעין גילוי עצמי ויצירתי של האדם.

הרב זקס מעניק משקל רב להשפעת החברה והתרבות על עיצוב זהותו של האדם ועל כן הוא נע בין העולם המערבי, שעל ברכיו גדלים יהודים מערביים בני זמננו, לבין זהותם היהודית הזקוקה להבנתו לחיזוק יתר ולהעצמה בזמנים אלה.

הוא חותר לברר את מהותה של הזהות היהודית ומתוכה לגזור את דרכי החינוך אליה בדרך חדשה-ישנה, המתאימה לשיח ולתרבות בני זמננו. כאמור, העמדה שלו היא עמדה אורתודוקסית מובהקת השוללת את ההבחנה בין הדת ללאום, מכיוון שלתפיסתו, היהדות והעם היהודי כרוכים ותלויים זה בזה. כל ההתפתחויות ההיסטוריות של העם היהודי משפיעות בהכרח על הדת והאמונה היהודית, וחוזרות ומושפעות ממנה.

הזהות היהודית כנרטיב

התפיסה הנרטיבית של הזהות הופיעה עם 'המפנה הנרטיבי' במדעי החברה, שהתרחש במחצית השנייה של המאה העשרים.¹¹ גרגן וגרגן, שביקרו את התפיסה המסורתית של

10 במונחיהם של גרוטוונט ופישרמן, ניתן לומר שהזהות היהודית היא הזהות המוצבת של היהודי, אשר אותה מנסה הרב זקס לעורר להפוך גם לזהות הנבחרת שלו. Harold D. Grotevant, 'Assigned and Chosen Identity Components: a Process Perspective on Their Integration,' Gerald R. Adams, Thomas P. Gullotta & Raymond Montemayor (eds.), *Advances in Adolescent Development*, Vol. 4, US 1992, pp. 73-90. שרגא פישרמן, 'גיבוש הזהות האמונית (עולם הערכים הדתי) עליידי התלבטות, ערעור וחשיבה ביקורתית', נאוה מסלובטי ויעקב עירם (עורכים), חינוך לערכים בהקשרים הוראתיים מגוונים, תל אביב 2002, עמ' 375-396.

11 גבריאלה ספקטור-מרדול, 'הסיפור של הזהות או הזהות של הסיפור', שבילי מחקר, 15 (2008), עמ' 26-18.

הזהות, הציעו את הנרטיב כמטפורה העיקרית להבנתה.¹² תפיסתם רואה בזהות ישות היסטורית המתפתחת לאורך זמן, מתארת את האדם כאקטיבי יותר בעיצוב הכרתו העצמית, ודיאלוגית יותר, שכן הסיפור מאפשר יתר סובלנות כלפי סתירות וניגודים פנימיים. הרב זקס גם הוא מתאר את הזהות היהודית כ'סיפור' או כנרטיב יהודי:

זהות יהודית היא תלוית-לידה, כי בסופו של דבר אנחנו נושאים עמנו לא רק את הגנים של אבותינו אלא גם את תקוותיהם, דמעותיהם, מחויבויותיהם וחלומותיהם. אלוהינו הוא אלוהי אברהם ושרה ואלוהי מאות הדורות של צאצאיהם, שמהם נולדנו [...] אנחנו חלק מסיפור שהחל זמן רב לפני הולדתנו ויימשך אחרי שלא נהיה עוד. אין אנו בוחרים את זהותנו – זהותנו היא שבחרת בנו. להיות יהודי פירושו לשמוע קול מן העבר, הקורא לנו לצאת אל עתיד שלעתים הוא סוער ותמיד הוא תובעני, ולדעת בהכרח שזהו הנראטיב שאנו חלק ממנו.¹³

כמדומני שהמונח 'סיפור' מקפל בתוכו את תמצית תפיסת הזהות היהודית של הרב זקס: האופן שבו אנו מספרים את קורות חיינו, את אמונותינו, את תפיסותינו ואת חוויותינו, מאפשר לנו לארגן את מרכיבי חיינו השונים, לקשר ביניהם ולהעניק להם משמעות. דרך הסיפור שהאדם מספר על עצמו משתקפת במידה רבה זהותו.¹⁴ הרב זקס קורא לכל יהודי להצטרף לסיפור המשותף ולהוסיף לו את פרקו – הזהות היהודית היא הנרטיב היהודי הכולל את ההיסטוריה המשותפת שלנו ואת הפרשנויות והרברים שהצטברו בדרך. על ידי הצגת הזהות כסיפור, מאפשר הרב זקס לקוראיו לחשוב בגמישות ולהכיל בקרבם את הסתירות הפנימיות בזהותם היהודית-מערבית. הוא מזמין כל יהודי לבחור בנרטיב היהודי שלו, לממשו בחייו ולהצטרף למשמעות הגדולה הטמונה בחובו.

בין סיפור ושיח: ניתוח משווה בין הרב זקס לרב שג"ר

מעניין להשוות את הרב זקס להוגה נוסף בן זמנו, שהתמודד גם הוא עם האתגרים המודרניים והפוסט-מודרניים וסלל לו דרך ייחודית משלו – הרב שמעון גרשון רוזנברג (שג"ר). הרב שג"ר נולד בירושלים עם קום המדינה (1949) להורים ניצולי שואה. הוא נפצע קשה במלחמת יום הכיפורים, למד ולימד בישיבת הכותל ולאחר שפרש ממנה הקים את ישיבת 'מקור חיים' יחד עם הרב עדין שטיינזלץ, במטרה לתת מקום לתפיסות לימוד חדשניות יותר. בהמשך הקים יחד עם הרב יאיר דרייפוס את ישיבת שיח יצחק. הרב שג"ר נפטר בשנת 2007 והשאיר אחריו כתבים רבים, חלקם ממשיכים עדיין להתפרסם.¹⁵ מקוצר היריעה אתמקד כאן בנושא אחד מכלל הגותו של הרב שג"ר:

Kenneth J. Gergen & Mary M. Gergen, 'Narratives of the Self as Relationship,' 12
Advances in Experimental Social Psychology, 21 (1988), pp. 17-56

13 זקס, פסח (לעיל, הערה 8), עמ' 138.

14 פרימה אלבו-לוביש, 'מחקר נרטיבי-ביוגרפי בחינוך ובהוראה', נעמה צבר בן יהושע (עורכת),
מסורות וזרמים במחקר האיכותי, תל אביב 2001, עמ' 141-166.

15 לניתוח מסוים של יחסי הגותו של הרב שג"ר לפוסט-מודרנה, ראו אביחי צור, 'דקונסטרוקציה

שאלת החינוך הדתי בעולם פוסטמודרני. שניהם היו ערים למבוכה הפוסט-מודרנית של היהודי בן זמננו אלא שבניגוד לרב זקס שצמח בכריטיניה והפנה אל יהודי התפוצות את כתביו, הרב שג"ר צמח בתוך המציאות הישראלית ואליה כיוון את הגותו.

גלותיות וביתיות

במאמרו 'גלות בתוך ביתיות'¹⁶ מתמודד הרב שג"ר עם הביקורת הפוסטמודרנית על עצם הלגיטימיות של החינוך. הוא מתעמת עם אילן גור-זאב,¹⁷ הקורא ל'חינוך לגלותיות' – חינוך שאינו שבוי בתפיסה המקבלת אמת ודרך אחת כמוחלטת ובלעדית. לדברי גור-זאב, חינוך הנטול נקודת עוגן בתפיסה מוגדרת, כמו הגלות, מוותר על הביתיות ומאפשר ללומד חירות וחופש פנימי.

הרב שג"ר מבחין בין שתי תוצאות העלולות לנבוע מן התפיסה הפוסטמודרנית הנזכרת – סתמיות ואקראיות. הסתמיות שוללת כל ערך של כל דעה שהיא, מפני חוסר היכולת להגיע לאמת. לדברי הרב שג"ר, יש לתת את הדעת על כך שגם תפיסה השוללת כביכול את החינוך, היא עצמה מעצבת את חניכיה למודל אישיות מסוים – אישיות תלושה, חסרת בית, שקרוב לוודאי תישאב לתרבות הגלובלית-מערבית. הרב שג"ר טוען שכל חינוך מחנך למשהו, מכונן בן אדם ומעצב אותו, ובמקום להתיימר לוותר על החינוך לכאורה, יש לנסות לעצב תפיסה חינוכית פתוחה וענוותנית יותר. כנגד הסתמיות המסוכנת מציג הרב שג"ר את האקראיות – גישה רכה יותר הנגזרת מההבנה שאין אמת מוחלטת וראיית האמת היא מקומית ויחסית. גישה כזו ניתן לזהות כעמדה של ענווה, ויתור על הוודאות והמוחלטות וקבלת עובדת היותנו חסרים וחלקיים. גישה זו לא שוללת את החינוך מכול וכול אלא מעודדת חינוך רב-תרבותי, המבוסס על קבלת האחרות שלי ועל הבחירה בעצמי, ולא על שלילת דרכו של האחר. ה'ביתיות' שעליה מדבר בהמשך הרב שג"ר היא תחושת האינטימיות והשייכות למרחב הנפשי, הרגשי, המחשבתי. לדבריו, החינוך צריך להתבסס על הביתיות ולא לשלול אותה, אך ביתיות זו צריכה להיות פתוחה וגמישה. 'ביתיות' במובן של אינטימיות ולא של מסלול ידוע מראש. בית שאליו יוכל האדם 'לשוב בכל פעם מחדש, מן המסלולים שבהם יבחר'. לא גלות חסרת עוגן בעולם אלא היפתחות לכיוונים חדשים מחוץ לעצמי ולמוכר, תוך שמירה על העוגן הבטוח של ביתיות ואינטימיות.

על התרגום וריבוי העולמות

במאמרו 'חינוך ואידיאולוגיה'¹⁸ מנתח הרב שג"ר כמה אפשרויות הניצבות בפני החינוך הדתי בימינו: הגישה הקיומית הדתית, הסומכת על האדם שיקשיב לקולו הפנימי, ומניחה כי זהות המתחנך נטועה בעולם היהודי המסורתי. לדברי שג"ר גישה זו כבר אינה מתאימה לימינו שכן הציבור הציוני-דתי נטוע בכמה תרבויות במקביל, והחינוך

16 רקדושה: מבוא להגותו של הרב שג"ר, 'אקדמות, כא (תשס"ח), עמ' 110-139.
 17 שג"ר, 'גלות בתוך ביתיות: חינוך דתי בעידן פוסטמודרני', לוחות ושברי לוחות: הגות יהודית נוכח הפוסטמודרניזם, תל אביב 2013, עמ' 209-226.
 18 אילן גור-זאב, לקראת חינוך לגלותיות: רב-תרבותיות, פוסט-קולוניאליזם וחינוך שכנגד בעידן הפוסט-מודרני, תל אביב תשס"ד.
 19 שג"ר, 'חינוך ואידיאולוגיה', לוחות ושברי לוחות: הגות יהודית נוכח הפוסטמודרניזם, תל אביב 2013, עמ' 181-207.

הדתי לא יוכל להוביל את המתחנך בהכרח לאוטנטיות יהודית-פנימית. במקום חינוך לקיומיות דתית, מציע הרב שג"ר שתי אפשרויות שלדעתו רלוונטיות יותר לחינוך הדתי לאומי: חינוך למסורתיות וחינוך לריבוי תרבויות וזהויות.

החינוך למסורתיות מושתת על חוויות הביתיות והקהילתיות בקיום המצוות.¹⁹ המסורתיות משמעותה שורשיות. כלומר, חוויית השייכות של החיים היהודיים. אדם בעל תודעה מסורתית לא חש כל צורך להשוות ולהצדיק את עצמו בפני אחרים. הוא לא חש צורך להתאים את המסורת שלו לרוחות הזמן, ולכן הוא חי בפשטות בתוך תודעת המסורת. יחד עם זאת, הוא אינו משקיע מאמץ לשמר ולקבע את המסורת מפני גורמים חיצוניים. המסורת בעבורו היא זהותו העצמית, ועמה הוא חי בעולם התרבותי המשתנה.

תודעה זו של מושרשות מאפשרת קבלה עצמית וכן את קבלת האחר, ללא כל צורך להצדיק ולהצטדק. לפי תפיסה זו, גם האמונה משתחררת מצורך כזה: "אינני חייב להוכיח ואף לא להאמין שאמונתי היא האמת או הטוב, די לי שזה אני וכך אני [...] אורחות חיי הדתיים מקבלים צביון של ייחוד ולעתים אף של מוזרות – הם מה שאני ללא טעם וללא סיבה" (שם, עמ' 184).

אפשרות נוספת שמציע הרב שג"ר מכירה בעובדה כי הציבור הדתי-לאומי הוא בעל ריבוי תרבויות וזהויות, שאינן משתלבות בהכרח זו עם זו. במקום לנסות ולשלבן יחד בהרמוניה פנימית, הוא מציע לחנך לעולמות ולערכים סותרים. הרב שג"ר רואה בפלורליזם הפוסטמודרני אפשרות לדתיות עמוקה יותר. אלא שאפשרות דתית עמוקה זו מותנית בזהות מגובשת המעוגנת ומושרשת היטב במסורת היהודית. רק כך נוכל להכיל בקרבנו נטיות סותרות.

בדרשתו 'על התרגום וריבוי העולמות',²⁰ מבחין הרב שג"ר, בעקבות ר' נחמן, בין לשון הקודש ללשון עכו"ם. לשון הקודש היא שפת הברית, המדברת את עצמה ללא כל רפלקסיה או מטרה חיצונית לה. דוברה אינו "מדבר על", ודיבורו אינו בא לשמש מטרה אחרת של תקשורת או סימן לדבר אחר. בלשונו של דרידה: אין הוא אומר דבר מחוץ לאירוע זה עצמו. לעומת זאת, לשון עכו"ם היא לשון של פירוד, המבחינה בין הדובר לאובייקט דיבורו, מתבוננת בו 'מבחוץ', ובמידה מסוימת שולטת בו. שפה זו אינה מתרחשת בתהליך של ברית, אלא דווקא יוצרת פערים בין האדם למציאות.

בין שתי הלשונויות הללו ניצב התרגום – אשר יוצא מן התמימות הפנימית של לשון הקודש, ומגשר במידת מה בינה לבין לשונות עכו"ם. בתהליך התרגום מתרחשות שתי פעולות: האחת היא רפלקסיה ללשון הקודש והסתכלות עליה מבחוץ – אין מדובר ברפלקסיה משתלטת ומנכסת, אלא בהארה והבהרה של העולם הפנימי, שאינו ניכר אלא מתוך עמידה מרוחקת. במובן זה, התרגום מעניק שלמות ללשון הקודש, כלשונו של ר' נחמן. פעולה נוספת העשויה להתרחש בתרגום היא הטמעה של לשון עכו"ם בתוך לשון הקודש; נטיעת עולמות חדשים בתוך עולם הקודש של המתרגם היוצרת

19 את משמעותה של המסורתיות וערכה החינוכי מפתח הרב שג"ר בדרשתו 'הלכה, הליכה ואמונה', להאיר את הפתחים: דרשות ומאמרים לימי החנוכה, אלון שבת תשע"ד, עמ' 158-186.

20 שג"ר, 'על התרגום וריבוי העולמות', שארית האמונה: דרשות פוסט מודרניות למועדי ישראל, תל אביב 2014, עמ' 87-107.

שינוי בעולמו ומסוגלת ליצור בו חידושים. במובן זה, התרגום מסוגל ליצור התחדשות דתית.

לטענת הרב שג"ר, נראה כי לרוב הציבור הדתי לאומי, התרגום הוא האופציה היחידה הרלוונטית. מי שחי בתוך ריבוי עולמות ותרבויות, אין לו אלא לחיות בתוך שבין הפנים והחוץ. למאמין הדתי לאומי ישנן זהויות מרובות ומפוצלות, וחלק מהותי מעולמו הוא מעשה התרגום. "זו דתיות שאיננה מגדירה את עצמה בהגדרות הדתיות הרגילות אלא מאפשרת מרקם של זהויות לא שגרתיות, המשלבות בדרך לא-דרך עולמות שונים, ובכך מנכיחה אמונה אישית עמוקה" (שם, עמ' 100).

המקור ליכולת השילוב והצירוף הללו הוא אמונה אישית עמוקה; קבלה עצמית והכרה בעובדת היותי נטוע בעולמה של הברית האמונית, ללא כל סיבה הנראית לעין. אין כוונתו לאיזושהי זהות או מהות מסוימת החבויה בתוכנו, אלא בהיות נטוע ב'הקשר' (הברית), שאותה מתאר הרב שג"ר כ'שארית', כצורת חיים וכשלמות האדם עם עצמו ועם מי ומה שהוא.

שתי האפשרויות – זו של המסורתיות הנטועה בשורשיות יהודית וזו של ריבוי הזהויות והעולמות – נעוצות באמונה עמוקה של קבלה עצמית, המאשרת את נטיעת קיומי בהקשר הברית. המסורתיות מרככת את המתח שבין הפנים לחוץ וריבוי העולמות מעצים מתח זה. ניכר בדברי הרב שג"ר כי האפשרות האחרונה מתאימה יותר לציבור הדתי לאומי, ובו הוא תולה את תקוותו לגאולה ולהתחדשות דתית.

בין הרב שג"ר לרב זקס בדרכי החינוך לזהות ליהודית

הרב זקס והרב שג"ר התמודדו שניהם עם הקונפליקט של היהודי בן זמננו, הנטוע בעולם מודרני ופוסט מודרני ומחפש את זהותו היהודית. שניהם הצביעו על התרגום ככלי מרכזי לגישור בין הזהויות השונות, המאפשר ליהודי מרובה הזהויות לחיות עמן בשלום, זו לצד זו. אלא שהרב זקס, הפונה ליהודי התפוצות, מדגיש ביתר שאת את חיוק הזהות היהודית על פני שאר הזהויות ומכוון את התרגום להבהרת הרלוונטיות של תכני המסורת היהודית לתרבות המערבית; ואילו הרב שג"ר מדבר על שיח פנימי אותנטי בין הזהויות ונזהר ממגמתיות, כדי לאפשר ליהודי להכילן יחדיו בנפשו.²¹ הוא גם רואה בכך אפשרות לדתיות עמוקה יותר. מבחינה זו, מורגשת בהגותו של הרב זקס נימה אפולוגטית יותר מאשר שג"ר, הקורא לקבלה עצמית פשוטה, ללא צורך בהצטרפות.

הבדל נוסף ביניהם, טכני יותר לכאורה, הוא הטקסטים היהודיים שכלפיהם הם מבצעים את תהליך התרגום. הגותו של הרב זקס נסובה סביב התנ"ך ואילו כתבי הרב שג"ר עוסקים בעיקר בתלמוד, בהלכה ובחסידות. ייתכן שההבדל נובע מנטייה וסגנון אישי, אך אולי גם מן ההקשר השונה שבו צמחה הגותם – הרב זקס, ראש קהילות בריטניה, ביקש להרגיש את נחיצותה של תורת ישראל לעולם המערבי הנוצרי סביבו, ואך טבעי שיעשה שימוש ברעיונות תנ"כיים המוכרים גם לתרבות הסובבת; ואילו

21 דרך זו תואמת יותר את המושג 'שיח זהות' כפי שמבארו אבי שגיא בהקשר הציבורי. ראו במאמרו 'החברה והמשפט בישראל: בין שיח זכויות לשיח זהות', מחקרי משפט, טז (2000), עמ' 43-44.

הרב שג"ר, שצמח בעולם הישיבתי ופונה בעיקר לציבור הציוני-דתי, עוסק בטקסטים המרכזיים הנלמדים בציבור זה ודובר בשפה יהודית פנימית יותר. בנוסף לתרגום ביקשו שני הוגים אלה לעורר ולחזק את המצע שיאפשר לחולל את תהליך התרגום ואת הכלתו בהקשר היהודי. הרב שג"ר התנה את הצלחת התרגום בקבלה עצמית עמוקה של ההקשר היהודי (הברית) כעובדה נתונה. לכך מצטרפים דבריו על חשיבות תחושת הביתיות בחינוך, היינו: שייכות ואינטימיות כלפי המרחב הנפשי של העולם היהודי. על אף הכרתו בזהויות הרבות הנטועות בעולמו של בן הציונות הדתית, הוא לא נמנע מלהעצים את תחושת השייכות הפשוטה והמושרשת לעולם היהודי ועל כן הציע להחזיר את החוויה היהודית למעגלי הבית והקהילה. גם הרב זקס אינו מסתפק בפעולת התרגום. אך בשונה מהרב שג"ר, אין הוא מוותר על תפיסת הזהות המסורתית המכוונת לזהות היהודית הקדומה משכבר הימים. הוא עמל למצוא דרכים לעורר את היהודי לבחור בזהותו היהודית, להבין שהיא טבועה בדמו ודורשת ממנו שליחות ואחריות. הוא טורח לאפשר תחושת נינוחות בזהות הייחודית, ובלשונו של הרב שג"ר, לחזק את תחושת הביתיות והאינטימיות עם המסורת.²² את זאת עושה הרב זקס בשימוש בשפה הנרטיבית: סיפור עתיק יומין השייך לכל יהודי באשר הוא, הקורא לו להוסיף את הפרק שלו.

סוף דבר

הרב זקס מספר את הסיפור היהודי ומבקש להניע את היהודי לבחור מחדש בזהותו, להתגאות בה ולא לטשטש את ייחודה. הוא מבקש לגשר בין העולמות ולחשוף את הרלוונטיות של המסורת היהודית לקראת כינון חברה צודקת ומוסרית יותר:

מדוע אפוא אני יהודי? [...] אני יהודי כיוון שבהיותי בן לעמי, אני שומע את הקריאה להוסיף את הפרק שלי לסיפור הלא-גמור שלו. אני שלב במסעו, חוליה מחברת בין הדורות. חלומותיהם ותקוותיהם של אבותיי חיים בתוכי, ואני השומר על הפיקודן שהותירו, היום ובעתיד [...] ואף שאני מעריך ציביליזציות ואמונות אחרות, ומאמין שכל אחת מהן הרימה תרומה מיוחדת לעולם, אני דבר בעמי, במורשתי ובאלוהיי. בייחודיות שלנו טמונה האוניברסליות שלנו. ומתוך היותנו מה שרק אנו הווים, אנו מעניקים לאנושות מה שמצוי אך ורק באמתחתנו. זהו אפוא סיפורנו, מתנתנו לדור הבא. קיבלתי אותו מהורי, והם קיבלוהו מהוריהם במרחבי המקום והזמן הגדולים. אין דבר שידמה לו באמת. שכן הסיפור הזה שינה את הדמיון המוסרי של המין האנושי, והוא עדיין מאתגר אותו כיום. ברצוני לומר לילדיי: טלו אותו, הוקירוהו, למדו להבין ולאהוב אותו. שאו אותו, והוא יישא אתכם. ולוואי שכבוא העת תעבירו אותו גם אתם לילדיכם. שהרי אתם בניו של עם נצחי, אות בספר תורתו אפשרו נא לנצח של העם הזה לחיות בתוכם (רדיקלית, עמ' 209-206).

22 כפי שראינו, אצל שניהם המושרשות במסורת היהודית מאפשרת להיפתח ולהקשיב לזהויות ואמונות אחרות, ללא כל צורך לשלול או להתעמת אתן. כך עולה בתיאור המסורתיות של הרב שג"ר לעיל, וכך בדבריו הרב זקס על ערך השונות האנושית (ראו לעיל, הערה 6).